

Andrzej Rykała

Związani historią O wielowymiarowości stosunków polsko-żydowskich (od XVI do XX wieku)

Stosunki międzyetniczne, w układzie większość–mniejszość, to temat niezwykle złożony, niemal zawsze aktualny, rezonujący społecznie, a często również politycznie. Wymaga od badaczy, nie tylko zawodowo parających się nauką, odpowiedniego – choć to przecież truizm – przygotowania merytorycznego, nierzadko bardzo specjalistycznego (sprowadzającego się do wnikliwego rozpoznania konkretnej epoki czy typu wzajemnych relacji), a przy tym nacechowanego daleko posuniętą delikatnością i empatią. Staraniom podjęcia pogłębionej refleksji naukowej, wyrażającej się m.in. zasadą zachowania obiektywizmu, towarzyszy na ogół pewna doza emocji. Ujawniają się one wraz z wkroczeniem w świat przeżyć osób należących do grup poddawanych jakiejś formie dyskryminacji czy spychanych – przy użyciu metod bardziej wyrafinowanych i zawoalowanych – na margines życia społecznego; wspólnot na ogół o statusie mniejszości, które były (a nieraz nadal są) nieodłączną częścią wielu państw, regionów, miast i wsi, tworzą się w nich odnajdywały, a które, nie z własnej przeważnie winy, stały się w tych miejscach nieobecne lub przybrały postać niemal reliktową.

W Polsce jedną z mniejszości pozostających przez stulecia w złożonych, choć nierównoprawnych relacjach z dominującym liczebnie, politycznie i kulturowo narodem, którego szeroko rozumianych interesów strzegli władcy tegoż państwa, byli Żydzi. Zsuwani na margines życia społecznego – w zależności od okresu historycznego z różną dynamiką, a nierzadko selektywnie – z nakazem zajmowania i organizowania, nie zawsze zgodnie z własnymi potrzebami, określonych fragmentów przestrzeni, spotkali się oni ze strony rządzących ze względnym poszanowaniem dla swojej kulturowej odmienności. Skutkiem takiego nastawienia była dość nieskrępowana materialna egzystencja wyznawców judaizmu i pewna swoboda uprawiania przez nich kultu religijnego. W konsekwencji takiego układu relacji ukształtowało się w Polsce po upływie kilku stuleci największe w świecie skupienie narodu żydowskiego, będące spośród wszystkich go reprezentujących zarazem najbardziej twórczym intelektualnie i kulturowo (Rykała 2018: 94, 2020: 9). Dziedzictwo to zamieniła w gruzy w połowie XX wieku przeprowadzona

przez Trzecią Rzeszę eksterminacja. Pochłonęła życie 3 mln polskich Żydów (ok. 90% ogółu populacji) (Adelson 1993: 387; Cała, Datner-Śpiewak 1997: 9; Rykała 2007: 17; Eberhardt 2010: 93, 107, 110). W wyniku tych barbarzyńskich poczynań bezpowrotnemu zniszczeniu uległa także wyjątkowa spuścizna materialna i duchowa narodu żydowskiego na ziemiach polskich.

Choć głównymi winnymi tej bezprzykładnej eksterminacji – wykraczającej poza dotychczasowy horyzont ludzkiego doświadczenia – byli „rozbastwieńni bandyci hitlerowscy”¹, nie można abstrahować od ścigających Żydów „z nie mniejszym niekiedy zapałem do mordowania «sąsiadów» narodowości polskiej” (Rykała 2020: 18). Przemoc antysemicka, której dopuściła się część społeczeństwa polskiego w czasie wojny, a także tuż po niej, była funkcją ciągłości postaw i nastrojów antyżydowskich co najmniej od lat 30. XX wieku, wzmocnionych okupacyjnym systemem prawnym i zmasowaną antysemicką propagandą niemiecką. Zapoczątkowana przeprowadzonymi przez Niemców deportacjami, a zakończona „ekspulsją Żydów z Polski w 1968 roku” dokonała się na ziemiach polskich – jak skostatowała Alina Cała (2014: 27) – czystka etniczna.

Różnym wymiarom i odcieniom stosunków polsko-żydowskich, począwszy generalnie od XVI, a na ubiegłym stuleciu skończywszy, poświęcono rozpoczęty w 2018 roku wieloletni, interdyscyplinarny projekt badawczy, sfinansowany ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (MKiDN) w ramach Programu Wieloletniego NIEPODLEGŁA na lata 2017–2022. Grantem, którego pełny tytuł brzmi: „Związani historią. Stosunki polsko-żydowskie na ziemiach polskich”, kieruje prof. Anna Landau-Czajka, historyczka i socjolożka z Instytutu Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk. „Chodzi nam o przedstawienie – wyjaśnić cel projektu jego kierowniczką – zarówno współpracy, jak i rywalizacji czy konfliktów, a także różnych wymiarów współżycia przedstawicieli dwóch narodowości na ziemiach polskich na przestrzeni dziejów”². Mimo dużej rozpiętości czasowej podejmowanych zagadnień przewiduje się, że *gros* rozważań zostanie poświęconych międzywojniu i drugiej wojnie światowej. Pokłosem realizacji projektu będzie wydanie kilku monografii autorskich oraz serii tomów pod redakcją badaczy specjalizujących się w problematyce wzajemnych relacji obu narodowości.

Projekt miał symboliczną inaugurację – swoistą uroczystość otwarcia. Przybrała ona formę konferencji zatytułowanej tak samo, jak całe przedsięwzięcie badawcze. Otrzymała się 16 listopada 2018 roku w Żydowskim Instytucie Historycznym

¹ Zwrot zaczerpnięty z odezwy „Cała niemal Polska już wolna”. Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego (AŻIH), Centralny Komitet Żydów w Polsce, Prezydium i Sekretariat, sygn. 303/I/7.

² Fragment wypowiedzi Anny Landau-Czajki podczas inauguracji konferencji „Związani historią. Stosunki polsko-żydowskie na ziemiach polskich”, 16 listopada 2018 roku (not. autor).

im. Emanuela Ringelbluma w Warszawie. Miejsce obrad nie było przypadkowe. Ta niezwykle zasłużona dla nauki i kultury polskiej instytucja – posiadająca niekwestionowany status najważniejszej placówki w dziedzinie badań nad dziejami polskich Żydów oraz popularyzowania dorobku materialnego i duchowego tej mniejszości – należy, obok Instytut Judaistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego, Instytutu Nauk Socjologicznych i Pedagogiki Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie oraz Zakładu Historii Społecznej XIX i XX wieku Instytutu Historii PAN, do partnerów projektu.

Konferencja była pierwszym etapem realizacji rozciągniętego – jak wspomniano – na kilka lat projektu. Zasadnicza idea tego spotkania polegała na przedstawieniu podstawowych założeń grantu oraz stworzeniu forum do prezentacji kilkuminutowych wystąpień przybliżających problemy badawcze planowane do realizacji przez prelegentów w ciągu najbliższego roku. Konferencja została podzielona na 6 paneli tematycznych, mających w zamierzeniu jego kierownictwa odpowiadać późniejszym tomom monograficznym. Odpowiednio problemy badawcze omówione podczas referatów miały znaleźć odzwierciedlenie w postaci rozdziałów składających się na poszczególne pozycje wydawnicze.

W pierwszej sesji, zatytułowanej „Miasta i miasteczka”, rozważaniom poddano m.in. antagonizmy i powiązania między Żydami, mieszczanami i szlachtą w Warszawie XVII–XVIII w. (omówione przez Pawła Fijałkowskiego), ostrzeżenie Żydów z perspektywy polskiego dworu ziemiańskiego w XIX–XX w. (Tadeusz Epsztein), płaszczyzny współpracy i konfliktów w środowisku wiejskim Polski międzywojennej (Sławomir Mańko), stosunek wileńskich Żydów w latach 1918–1922 wobec przynależności do Polski lub Litwy (Paweł Rokicki), czy chrześcijańsko-żydowski świat przestępczy – pod wiele mówiącym tytułem: „Między kasiarzem a sutenerem” – w międzywojennej Warszawie, na przykładzie ul. Ostrowskiej (Mateusz Rodak).

W prowadzonym przez dyrektora ŻIH, Pawła Śpiewaka, panelu „Władza i polityka” referenci naszkicowali niemniej różnorodne – w stosunku do zaprezentowanych w sesji poświęconej miastom – plany badawcze. Na tę wielowątkowość składały się propozycje badań odnoszących się m.in. do: sytuacji internowanych w Jabłonie żydowskich żołnierzy Bitwy Warszawskiej z 1920 roku (omówienie Christhardt Henschel), uczestnictwa Żydów w krakowskiej Radzie miejskiej w XIX wieku (Hanna Kozińska-Witt), kwestii bloku trzech narodowości (polskiej, żydowskiej i ukraińskiej) w samorządzie miejskim na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej (Wacław Wierzbieniec), funkcjonującego w tym samym okresie Żydowskiego Samorządu Wyznaniowego (Rafał Żebrowski), przestrzeni współpracy polskiej i żydowskiej młodzieży w ramach organizacji komunistycznych (Sandra Tomczak), czy działalności Komisji Specjalnej (żydowskiej samoobrony) po drugiej wojnie światowej, ze szczególnym uwzględnieniem Łodzi i regionu łódzkiego (Andrzej Rykała).

Relacje polsko-żydowskie, stanowiące przesłankę do powołania tuż po wojnie własnych formacji (para)militarnych, odsłonięte w ostatnim wystąpieniu, zostały zaprezentowane, tym razem w skrajnie tragicznym wymiarze, również w następnym panelu, zatytułowanym Zagłada. Jedynie odwołaniu do tego bezprzykładowego w skali świata ludobójstwa mógł on być poświęcony. Podczas tej sesji omówiono m.in. działalność polskich poborców podatkowych wobec mieszkańców warszawskiego getta (szkic zaprezentowany przez Martę Janczewską), donosicielstwo na Żydów i ich szantażowanie w okupowanym Krakowie (Martyna Grądzka-Rejak), reakcje działaczy Polskiej Partii Socjalistycznej w dystrykcie krakowskim na eksterminację ludności żydowskiej (Katarzyna Kocik), czy postawy ludności polskiej w dystrykcie lubelskim wobec następstw zagłady Żydów w latach 1943–1944 (Janusz Kłapeć).

Forum w postaci oddzielnego panelu udostępniono także prelegentom specjalizującym się w tematyce gospodarczej. W ramach wystąpień (i dyskusji) połączonych hasłem „Gospodarka i środowiska zawodowe” naszkicowano „scenariusze” (przedmiot, zakres tematyczny, nierzadko także założenia metodologiczne) potencjalnych opracowań. Przyszli autorzy obiektami rozważań uczynili m.in.: drukarzy żydowskich działających w Lublinie w XVI i XVII wieku (wystąpienie Magdaleny Bendowskiej), polsko-żydowskie środowiska adwokackie (Izabela Mrzygłód), matematyczne (Wiesław Wójcik), związków zawodowych (Magdalena Kozłowska), w tym filmowców (Katarzyna Czajka-Kominiarczuk) oraz spółdzielcze (Piotr Kendziorek) w Polsce w okresie międzywojennym.

W planach wydawniczych doceniono także – w postaci odrębnego tomu – niezmiernie ważną dla podtrzymania odrębności narodowej i religijnej Żydów sferę szeroko rozumianej kultury. Jej przejawom prelegenci, a zarazem potencjalni autorzy, przyrzekli się od strony m.in. antysemitycznych przedstawień w wybranych staropolskich drukach ulotnych (referat Marty Wojas), ukazania chłopów w roli zbiorowego bohatera twórczości humorystyczno-satyrycznej na łamach prasy żydowskiej w okresie międzywojennym (Agnieszka Żółkiewska), mitologizacji działalności B'nai Brith w polskiej prasie o charakterze antysemitycznym i nacjonalistycznym (Łarysa Michalska), relacji polsko-żydowskich w świetle wspomnień pisarzy języka jidysz ocalałych w ZSRR na przykładzie twórczości Awroma Zaka (Magdalena Ruta), czy stosunków między tymi społecznościami we współczesnej polskiej literaturze dla dzieci o Zagładzie (Krzysztof Rybak).

Podczas konferencji odbyły się dwa oprowadzania kuratorskie dr Agnieszki Żółkiewskiej (ŻIH) po wystawie czasowej *Wolny ptak/Der Frajer Fojgel*³. *Karykatura z prasy żydowskiej w niepodległej Polsce* (ryc. 1). Była ona pierwszą i największą

³ Tytuł został zaczerpnięty z winiety jednego z pierwszych tygodników satyrycznych „Der Frajer Fojgel”. Znak graficzny pisma nawiązywał do symbolu niepodległego państwa polskiego – Orła Białego.

szą do tej pory ekspozycją rysunków satyrycznych zamieszczonych na łamach prasy żydowskiej (w latach 1919–1939), zarówno w jidysz, jak i języku polskim. Zaprezentowano na niej obszerny zbiór rysunków przedstawiających poczet problemów natury politycznej, społecznej i obyczajowej, z którymi zmagali się polscy Żydzi w międzywojniu. Ryciny, mimo ich humorystycznego wydźwięku, ułożyły się w przejmującą opowieść o blaskach i cieniach życia społeczności żydowskiej w dwudziestoleciu poprzedzającym otwarcie „najtragiczniejszej karty w dziejach narodu żydowskiego”⁴ – Zagładę.

Autorami rysunków zaprezentowanych na wystawie byli artyści obdarzeni nadzwyczajnym talentem i dorównującym mu poczuciem humoru: Jakub Bickels, Szaja Fajgenbojm, Samuel Finkelstein, Chaim Goldberg, Fryderyk Kleinman, Artur Szyk, Ignacy Witz oraz inni, a wśród nich także anonimowi rysownicy. Wielu zginęło podczas Zagłady, pozostawiając po sobie – często jako jedyną pamiątkę – dzieła ukazane w ramach ekspozycji.

Ryc. 1. Plakat wystawy o karykaturze z prasy żydowskiej w niepodległej Polsce

Źródło: Żydowski Instytut Historyczny im. E. Ringelbluma w Warszawie

Większość planów i szkiców badawczych zaprezentowanych na listopadowej konferencji doczekała się rozwinięcia w postaci rozbudowanych referatów w następnym roku. Od 20 do 22 listopada 2019 roku ponownie w Warszawie, i tak jak poprzednio w ŻIH, odbyła się konferencja naukowa „Związani historią. Stosunki polsko-żydowskie na ziemiach polskich”. Jej tytuł był więc identyczny

⁴ Zwrot pochodzi ze sprawozdania dyrektora, działającej po drugiej wojnie światowej, Centralnej Żydowskiej Komisji Historycznej, F. Friedmana. AŻIH, Centralna Żydowska Komisja Historyczna, sygn. 303/XX/37.

z wcześniejszą, a zatem i z tematem realizowanego projektu badawczego. Lista uczestników nie odpowiadała jednak ściśle tej sprzed roku. Drobne różnice sprowadzały się także do tematów poszczególnych panelów oraz wydzielenia w ramach drugiego spotkania grantowego różnorodnej tematycznie sesji otwierającej. W tejże części, której przewodniczył dyrektor ŻIH, Paweł Śpiewak, omówiono, poruszone również rok wcześniej, kwestie międzywojennego chrześcijańsko-żydowskiego świata przestępczego Warszawy (wystąpienie Mateusza Rodaka) oraz żydowskiej samoobrony po Zagładzie (Andrzej Rykała), a także – tym razem po raz pierwszy – działalności wysłanników żydowskich podczas sejmów Rzeczypospolitej w XVI–XVIII w. (Anna Michałowska-Mycielska) oraz postaw rabinów wobec drugiej Rzeczypospolitej (Jolanta Żyndul).

Pozostali paneliści wygłosili referaty w ramach następujących sesji tematycznych:

- Zagłada – m.in. Alicja Jarkowska-Natkaniec omówiła temat szantażystów i donosicieli w Krakowie podczas drugiej wojny światowej; Justyna Majewska – wymiany mieszkań między Polakami i Żydami w czasie tworzenia gett na wybranych przykładach z miast okupowanej Polski; Michał Grochowski – polsko-żydowskich spółek szmuglerskich i ich udziału w zaopatrzeniu getta warszawskiego; Maria Sławek – Zagłady w twórczości kompozytorskiej Mieczysława Weinberga;
- Kultura – m.in. Anna Kuligowska-Korzeniewska przedstawiła „dybukizację” teatru polskiego; Agnieszka Kajczyk – żydowskie środowisko filmowe w powojennej Polsce do 1950 roku; Jacek Drozda – warszawską politykę uliczną w autobiografii rewolucjonisty, Hersza Mendla, i w powieści Szczepana Twardocha, zatytułowanej *Król*; Anna Landau-Czajka – wieloznaczność pojęcia „goj”;
- Lokalność i miasteczka – m.in. Marian Skwara zaprezentował sytuację Żydów w Pruszkowie od powstania gminy żydowskiej do deportacji do getta warszawskiego; Katarzyna Thomas – stosunki polsko-żydowskie w Drohobyczu w latach 1918–1939, a Maria Misztal – wpływ doświadczeń repatriacyjnych na postawy przedstawicieli obu narodowości na Dolnym Śląsku po drugiej wojnie światowej;
- Gospodarka – m.in. Alicja Maślak-Maciejewska zreferowała temat inicjatyw dobroczynnych krakowskich Żydów postępowych w XIX w.; Przemysław Zarubin – rolę Żydów w życiu gospodarczym Krakowa i okolic w okresie autonomii galicyjskiej (1860–1914); Michał Grochowski – zatrudnienie Polaków w szopach na terenie getta szczątkowego w Warszawie;
- Władza i polityka – m.in. Katarzyna Kocik zanalizowała stosunek Polskiej Partii Socjalistycznej wobec kwestii żydowskiej w międzywojennej Polsce; Maciej Moszyński – działalność Żydowskiej Rady Ludowej we wspomnieniach Maxa Kollenschera; Katarzyna Person – losy Polaków i Żydów z Polski w obozie DP Bergen-Belsen;

- Pamięć – m.in. Andrzej Czyżewski przybliżył oficjalne upamiętnienie dziejów łódzkiego getta w PRL; Piotr Kendziorek – kategorie psychoanalityczne jako instrument opisu konsekwencji Zagłady w polskiej świadomości zbiorowej; Krzysztof Czajka-Kalinowski – digitalizację i udostępnianie zbiorów jako narzędzie świadomości historycznej.

Wyjątkowym, na wskroś uroczystym punktem drugiego sympozjum, było spotkanie poświęcone książce dr. hab. Jana Doktora⁵, pracownika naukowego ŻIH, pt. *Bracia, obcy czy współobywatele. Debaty chrześcijańskie na temat judaizmu i jego wyznawców w Europie do początków XIX wieku*. Pozycja ta stanowi pierwszy z serii tomów – w opracowaniu wydawnictwa ŻIH – poświęconych stosunkom polsko-żydowskim⁶. W dyskusji z autorem wzięli udział prof. Stanisław Obirek, teolog, historyk i antropolog kultury oraz Anna Landau-Czajka. Książka prezentuje – o czym poinformowano podczas spotkania – debaty chrześcijańskie na temat Żydów i judaizmu, począwszy od późnego średniowiecza, a na rewolucji francuskiej skończywszy. Przedstawiono w niej przemiany postrzegania wyznawców judaizmu przez chrześcijan wraz z próbą znalezienia odpowiedzi na pytanie: czy chrześcijanie i Żydzi mogli – patrząc z perspektywy dwóch tysięcy lat – trwale ułożyć sobie reguły współżycia?

W książce *Bracia, obcy czy współobywatele* – powiedział Stanisław Obirek – Jan Doktor w sposób syntetyczny i wnikliwy zarazem, na podstawie rozmaitych źródeł, przedstawia debaty prowadzone w różnych częściach Europy przez chrześcijan na temat judaizmu i jego wyznawców. Rozpoczynając od argumentacji św. Augustyna, kończąc zaś na projektach równouprawnienia Żydów z przełomu XVIII i XIX wieku, wybiera z tego bogatego materiału przypadki kluczowe, czasem też mniej znane, m.in. dysputy barcelońskiej z 1263 roku czy pism polskiego arianina, Marcina Czechowica. Szczególną wartością pracy jest z jednej strony ukazanie polemik dotyczących judaizmu w kontekście rozwijającej się kultury druku, z drugiej – zaprezentowanie na tle debat europejskich dyskusji i inicjatyw podejmowanych na ziemiach polskich.

Wielowiekowe spory chrześcijan i Żydów w książce Jana Doktora zostały rozpisane na dziewięć rozdziałów, z których każdy stanowi miniaturą monografię, z łatwością dającą się rozwinąć w opasły tom. Należy więc uznać za duże osiągnięcie zarazem naukowe i popularyzatorskie – konkludował Obirek – że udało się czasem na kilkunastu stronach uchwycić istotę nader skomplikowanych zjawisk, które daleko przekraczały li tylko religijne różnice.

⁵ Autor zajmuje się problematyką duchowości żydowskiej, starymi drukami żydowskimi i chrześcijańskimi misjami wśród polskich Żydów. Jest autorem wielu publikacji, m.in. *Początki chasydyzmu polskiego* (2004), *Misjonarze i żydzi w czasach mesjańskiej zawieruchy 1648–1792* (2012), *Słowa Pańskie. Nauki Jakuba Franka z Brna i Offenbachu* (2017) oraz redaktorem naczelnym czasopisma „Kwartalnik Historii Żydów”.

⁶ Publikacja dofinansowana ze środków MKiDN w ramach Programu Wieloletniego NIEPODLEGŁA na lata 2017–2022 oraz Fundacji Centrum Taubego Odnowy Życia Żydowskiego w Polsce.

Integralną częścią konferencji, podobnie jak rok wcześniej, było oprowadzanie kuratorskie, tym razem dr Katarzyny Person (ŻIH) po wystawie okresowej zatytułowanej „Polenaktion, październik 1938 r. Historia wypędzonych z Niemiec”, poświęconej rocznicy zapomnianego, a przede wszystkim mało znanego, wydarzenia sprzed osiemdziesięciu lat (ryc. 2). Celem tytułowej akcji – ogłoszonej 26 października 1938 roku, a przeprowadzonej w głównej mierze 28 i 29 października – była deportacja z III Rzeszy polskich Żydów. W ciągu zaledwie dwóch dni wydano 17 tys. z nich. Była jednym z licznych, bezprzykładnych przejawów narastającego prześladowania Żydów przez III Rzeszę. Akcja nie pozostawała jednak bez związku z Polską. Poza obywatelstwem, wpłynęło na to przyjęcie przez Sejm w marcu tego samego roku zapisu o pozbawieniu obywatelstwa polskiego rodaków, którzy mieszkali poza granicami ponad pięć lat. Postanowienie było wymierzone przede wszystkim w Żydów, z których powrotem, zwłaszcza z ogarniętych prześladowaniami antysemitycznymi Niemiec, coraz bardziej się liczone. Przyjęcie ustawy miało ten powrót skutecznie zablokować. Wśród wygnanych nie brakowało Żydów, którzy wyjechali tam jako dzieci, a nawet urodzonych w Niemczech. Ich poczucie związków z Polską było na ogół słabe, nierzadko nie posługiwali się językiem polskim.

Ryc. 2. Plakat z wystawy poświęconej wypędzeniu Żydów polskich z Niemiec w październiku 1938 r.

Źródło: Żydowski Instytut Historyczny im. E. Ringelbluma w Warszawie

Żydów, mających status bezpieczeństwa, umieszczono w obozie przejściowym utworzonym w Zbąszyniu – mieście położonym przy ówczesnej granicy polsko-niemieckiej. Ci, którzy mieli koligacje rodzinne w Polsce, odpowiednie zasoby finansowe, w wyniku podjętych starań po krótkim czasie opuścili miejsce

odtransportowania. Kilka tysięcy osób pozostało jednak w Zbąszyniu i to w tragicznych warunkach.

W niesienie pomocy przebywającym w Zbąszyniu włączył się Emanuel Ringelblum, patron ŻIH. Współuczestniczył w ogromnym przedsięwzięciu pomocowo-logistycznym organizowanym przede wszystkim przez instytucje dobroczynne, w tym Polski Czerwony Krzyż.

Zbierając również relacje przesiedlonych, Ringelblum nabył doświadczeń, które okazały się kluczowe przy organizowaniu przez niego Podziemnego Archiwum Getta Warszawskiego – najważniejszej kolekcji znajdującej się w naszym Instytucie

– powiedziała kuratorka wystawy⁷. Obóz w Zbąszyniu został zlikwidowany w sierpniu 1939 roku, a więc tuż przed wybuchem drugiej wojny światowej.

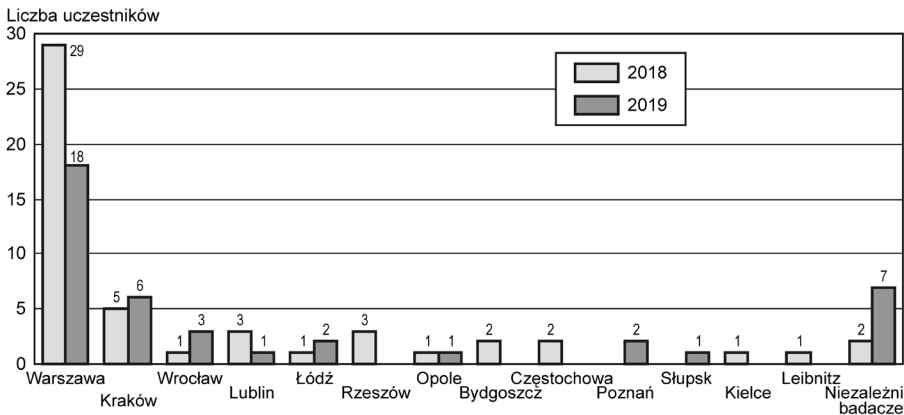
Polenaktion została pokazana przez pryzmat jednostkowych losów ofiar. Motywem przewodnim wystawy były historie sześciu żydowskich rodzin z Berlina. Ekspozycję podzielono na trzy ułożone chronologicznie rozdziały: „Życie w Berlinie do 1938 r.”, „Akcja deportacyjna z października 1938 r.”, „Historia prześladowań i ocalenia”. Tę etapowość wyrażały fotografie, dokumenty, relacje, wspomnienia i listy członków deportowanych rodzin, a także mapy z przebiegiem trasy ich wysiedlenia oraz późniejszymi przemieszczeniami.

Za przygotowanie merytoryczne ekspozycji były odpowiedzialne następujące instytucje: Wydział Historii Instytutu Europy Wschodniej Freie Universität Berlin oraz Actives Museum w Berlinie, natomiast organizacyjnie – ŻIH. Wystawa była niezwykle cennym „uzupełnieniem” spotkania, idealnie wpisując się w temat stosunków międzyetnicznych.

Obie konferencje stanowiły fora bardzo urozmaiconych, oryginalnych i ciekawych wystąpień, skłaniających do inspirujących dyskusji, dostarczając obfitego materiału do podobnie zapowiadających się tomów. „Związani historią” to projekt wzorcowo interdyscyplinarny. Jego uczestnikami są nie tylko historycy, choć pod względem liczebnym i wkładu merytorycznego dominują oni zdecydowanie, ale również przedstawiciele innych dziedzin nauki: socjologii, antropologii, kulturoznawstwa, literaturoznawstwa, historii sztuki, judaistyki i geografii. Posługiwanie się przez badaczy właściwym dla swojej specjalności aparatem naukowym nie wykluczyło w wielu wypadkach podejścia interdyscyplinarnego. Poza reprezentantami placówek naukowych (zarówno uznanymi samodzielnymi pracownikami, jak i młodymi doktorami i doktorantami) do projektu zostali włączeni dziennikarze i działacze społeczni, aktywni na polu badań historii lokalnej oraz zaangażowani w prace na rzecz zabezpieczania reliktyw wielokulturowego dziedzictwa małych miast. Podczas obu konferencji wygłoszono ogółem 92 referaty (51 na pierwszej i 41 na drugiej). Prelegenci

⁷ Fragment wypowiedzi udzielonej podczas oprowadzania kuratorskiego (not. autor).

– i potencjalni autorzy rozdziałów w monografiach – reprezentowali następujące ośrodki miejskie: Warszawę, Łódź, Kraków, Wrocław, Częstochowę, Opole, Rzeszów, Bydgoszcz, Lublin, Kielce, Poznań, Słupsk, Leibnitz (ryc. 3). Dzięki tej skali przestrzennej pokazano interesujący przekrój najnowszych badań na temat relacji polsko-żydowskich od XVI do XX wieku.

Ryc. 3. Liczba uczestników i reprezentowane przez nich miasta na konferencjach o stosunkach polsko-żydowskich w 2018 i 2019 r.

Źródło: oprac. własne

Literatura

- Adelson J., 1993, *W Polsce zwanej Ludową*, [w:] Tomaszewski J. (red.), *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce. Wzarysie (do 1950) roku*, Warszawa: 387–477.
- Cała A., 2014, *Ochrona bezpieczeństwa fizycznego Żydów w Polsce powojennej. Komisje Specjalne przy Centralnym Komitecie Żydów w Polsce*, Warszawa.
- Cała A., Datner-Śpiewak H., 1997, *Dzieje Żydów w Polsce 1944–1968. Teksty źródłowe*, Warszawa.
- Doktor J., 2019, *Bracia, obcy czy współobywatele. Debaty chrześcijańskie na temat judaizmu i jego wyznawców w Europie do początków XIX wieku*, Warszawa.
- Eberhardt P., 2010, *Migracje polityczne na ziemiach polskich (1939–1945)*, Poznań.
- Rykała A., 2007, *Przemiany sytuacji społeczno-politycznej mniejszości żydowskiej w Polsce po drugiej wojnie światowej*, Łódź.
- Rykała A., 2018, *O „topografii pustki” w krajobrazie kulturowym. Miejsca niepamięci i nie-miejsca pamięci w kontekście mordów dokonanych na Żydach w Polsce w pierwszych miesiącach po drugiej wojnie światowej*, [w:] Figlus T. (red.), *Współczesne badania geograficzno-historyczne krajobrazu kulturowego*, „Studia z Geografii Politycznej i Historycznej”, 7, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

Rykała A., 2020, *W reakcji na powojenną przemoc antysemitką. Samoobrona Żydów w Łodzi – uwarunkowania społeczno-polityczne i przestrzenne*, Łódź.

Dr hab. Andrzej Rykała, prof. UŁ

Uniwersytet Łódzki

Wydział Nauk Geograficznych

Katedra Geografii Politycznej, Historycznej i Studiów Regionalnych

e-mail: andrzej.rykala@geo.uni.lodz.pl

 <https://orcid.org/0000-0002-2183-3103>